

BOBURIYLAR IMPERIYASIDA FAN VA SAN'AT TARAQQIYOTINING O'ZIGA XOSLIGI

Turdimirzayev Mirjalol Xamidjon o'g'li
O'qituvchi

University of Business and Science, "Menejment" kafedrası o'qituvchisi.

turdimirzaevmirjalol@gmail.com

+998 93 198 11 61

Annotatsiya. *Zaxiriddin Muhammad Bobur va Boburiylar jahon xalqlari tarixida, xususan, Temuriylar O'rta Osiyosi va Hindiston, Afg'oniston davlatlarining o'rganilishida juda ahamiyatli imperiya hisoblanadi. Ularning olib borgan fan va san'at sohasidagi siyosatlaridan bugun ham foydalanish foydadan holi emas.*

Kalit so'zlar: *Boburnoma, Buyuk mo'g'ullar, zakot, san'at, soliq.*

I.KIRISH

Bugungi kunda Hindiston hukumati tom ma'noda o'zining tarixiy ildizlariga bolta urmoqda desak bo'ladi. Gap shundaki BJP (Bharat Janata Party) o'zining o'ta o'ng, millatchi g'oyalari bilan Hindistondagi musulmon fuqarolarining, qolaversa, butun musulmon olamining noroziligiga sabab bo'lmoqda. Z.M.Bobur 1526-yildagi Panipat g'alabasiga atab masjid qurdirgan edi. Shu masjid buzib tashlandi. Boshqa Hinduiylik bilan bog'liq bo'lmagan barcha milliy me'roslardan ham voz kechilmoqda. Shu sababli Boburning avlodlari sifatida Boburiylarning Hindiston tarixida tutgan o'rni haqida so'z yuritsak.

II.ADABIYOTLAR TAHLILI

Bu mavzuda O'zbekiston va jahonda juda ko'plab kitoblar yozilgan, badiiy asarlar bitilgan, ilmiy izlanishlar qilingan. Jumladan Leyden Jon(1775,DenHolm, 1811 Indoneziya)-shotlandiyalik shoir va sharqshunos, ilk G'arb Boburshunoslaridan. 1803-yil shifokorlik qilish uchun Hindistonga borgan. Sharq tillariga qiziqib fors, arab va turk tillarini o'rgangan. 1810-yilda Boburnomaning asli bilan tanishib tarjima qilishga urungan. Lekin vafoti sabab asarning birinchi qisminigina tarjima qilishga ulgurgan. Eyji Mano (1939-y., Aychi prefekturasi, Yaponiya) tarixchi olim, sharqshunos. Asosiy tadqiqotlari Markaziy Osiyo tarixi bilan bog'liq bo'lgani uchun xitoy, turk, arab, fors va sanskrit tillarini o'rgangan 1986-yil Markaziy Osiyoning XIV-XV asrlar tarixi mavzusida doktorlik ishini himoya qilgan. "Boburnoma"ning Haydarobod va Qozon nusxalari asosida Farg'ona, 1984-yilda Kobul qismini yapon tilida nashr ettirgan. Shu bilan birga o'zbek olimlaridan Hamidulla Hasanov, Aziz Qayumov, Sayfuddin Jalilov va boshqalar tadqiqotlarini olib borganlar.

III.TAHLIL VA NATIJALAR

Jahon xalqlari ko'plab sarkardalar, kuchli siyosatchilar, olimlar, diniy ulamolar va shoir-u adiblarni ko'pini yaxshi taniydi. Lekin shunday kamyob shaxslar borki ular har sohada serqirra bo'lishgan. Yuqorida sanab o'tilgan xususiyatlarni o'zida jamlagan

shaxslardan biri bu shubhasiz bu davlat arbobi va qomusiy olim Zahiriddin Muhammad Bobur (1483-1530)dir. Z.M.Boburning avlodlari tomonidan ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy masalalarda katta ishlar amalga oshirilganligi bizga tarixiy bitiklardan hamda shoirlarning jimjimador she'rlaridan ma'lum. Xususan, Boburning «Boburnoma» asarida, «Mubayyin» kabi to'plamlarida iqtisodiyotga oid ma'lumotlarga, shu jumladan soliq siyosatiga katta o'rin berilgan. «Zakot to'g'risidagi katta kitob» da esa o'sha davrdagi soliq, uning turlari to'g'risida qimmatli fikrlar bildiriladi. Bu qomusiy asarlarni mutolaa qilar ekanmiz, ulardan mamlakatimizning bugungi iqtisodiy hayotida ro'y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni, o'zgarishlarni tahlil qilish, qisqacha xulosalar chiqarish va amaliyotda foydalanish uchun yangi fikrlar va ayrim yo'l qo'yilgan kamchiliklarga yechim hamda maslahatlar topamiz. Ayniqsa, iqtisodiyot va uning ajralmas qismi bo'lgansoliq siyosatiga oid, uning umumiy asoslari bo'lmish ishlab chiqarish, shuningdek savdo va tijoratga oid, soliq va boj to'lovlari bilan bog'liq bo'lgan qarashlari bizni Bobur nafaqat shoir balki iqtisodiy sohalarni ba'zilar o'ziga yo'l boshchi qilib olgan A.Smitlardan ko'ra kuchli ekani bizni albatta to'lqinlantiradi. E'tirof etish kerakki, garchi bizning hayotimizda Boburning davlatni boshqarish, ishlab chiqarish va savdoni tashkil etish masalalariga doir alohida asari yoki uning o'z hukmronligi davrida yurgizgan iqtisodiy siyosatiga oid birlamchi manbalar bo'lmasa ham, ilmiy bilish va idrok etish kuchiga suyangan holda shunday qisqacha xulosalarga kelamizki, u buyuk mutafakkir, qomusiy olim sifatida iqtisodiy qonunlarning mohiyatini, iqtisodiyotning jamiyat va davlat hayotidagi belgilovchi ahamiyatini chuqur tushungan. Buyuk Britaniya imperiyasining Boburiylar imperiyasiga qilgan hujumi va uning ortidan kelgan mustamlakachilik siyosati natijasida bunday ilmiy asarlarning asl nusxasi London va boshqa shaharlarga olib ketilgani bilan izohlash mumkin. Shuning uchun ham u dolzarb va adolatli farmonlar va hukmlar chiqarib, ilmiy jihatdan asoslangan iqtisodiy siyosat yurgizgan, buning oqibati o'laroq u hukmronlik qilgan davrda davlatda osoyishtalik, milliy totuvlik, siyosiy - ijtimoiy taraqqiyot qaror topgan. Shu bois ham Bobur asos solgan saltanat bir necha asr davomida yashadi va tarixda o'chmas iz qoldirdi.

Boburiylarning buyuk imperiyasini ko'plab davlatlarda «Buyuk mo'g'ullar» deb xato atalib kelinmoqda. Bobur va uning avlodlari o'zlarini rasmiy hujjatlarda «Boburiy Mirzolar» deb yozishgan. Sababi, ko'plab Yevropa xalqlari va jahondagi ayrim shaxslar Amir Temurni Chingizxonning avlodi deb yanglish fikrda ekanliklari asosiy sababdir. Bobur va uning vorislari davrida soliq masalalari muhim o'rinni egallagan. Boburning «Mubayyin» asari to'la ravishda qonunlar va iqtisodiy masalalarga bag'ishlangan. Asarning nomi ham «bayon ettilgan» ma'nosiga ega. Butun islom mamlakatlaridek, Movarounnahr va Xurosonda ham «zakot» ma'lum miqdorda va muayan shart-sharoitlarda olinadigan soliq ma'nosida qo'llaniladi hamda naqd pul va savdo yig'imi shaklida to'planadi. Soliqni hisoblash uchun soliq olish obyektining «nisobi», ya'ni mol-mulkning zakot berishga layoqatli bo'lish uchun belgilangan miqdori aniqlanadi, hisobdan kam Bobur mulkdan soliq olinmaydi. «Agar yerdan ikki hosil olsang, xirojni ham ikki marta to'la», deb yozadi Bobur. Xiroj, ya'ni yer solig'i ikki toifaga bo'lingan: muqassam va muvazzar. Birinchisi, olingan hosilning miqdoriga bog'liq bo'lib, uchdan birdan-yarimgacha teng bo'lgan, ikkinchi esa, soliq

solinadigan yerning maydoniga bog‘liq ravishda olingan. Yerni sug‘orish masalalari Sharqda o‘ta muhim edi, chunki ob-havo nihoyatda quruq va issiq, yer-tuproq sharoiti sun‘iy sug‘orishni talab etganligidan sug‘oriladigan yerlar, tabiiyki, lalmikol yerlardan ko‘p hosil bergan. Shu sababli suv solig‘i ham bo‘lgan. Suv solig‘i quyidagicha olingan: «agar sug‘orish davrida chig‘ir qursang, olgan hosilning o‘ndan birining yarmini soliq uchun to‘lashing kerak» [Bobur. Mubayyin 2010, 189], ya‘ni sug‘oriladigan yerlarga sarf-xarajat hisobga olingan va bu mantiqan to‘g‘ridir. Buni bobosi Amir Temurdan o‘rgangan bo‘lishi mumkin. Umuman olganda, bu davrda soliq va boshqa yig‘imlar tamomila islomiy shariatga to‘la rioya qilingan holda olingan. Hisobga yetgan miqdordagi mol-mulkdan “Qur‘oni Karim”, “Muxtasar”, “Hidoya” va boshqa manbalarda qat‘iy belgilab qo‘yilgan qismi ixtiyoriy ravishda miskinlarga berilgan, masalan, boqiladigan mollar, ya‘ni echki, tuya, sigir, otlardan, xususan, qo‘ylardan soliq (zakot) quyidagicha olingan: 40 qo‘ydan bitta (2,5%), 120 tasidan ikkita, 201 dan boshlab uchta, 400 dan ortiq bo‘lsa har 100 qo‘ydan bittasi zakot qilib berilgan. Shuningdek, «Boburnoma»da bir yurt tovarining boshqa yurtlarga olib borilishi, almashuvi, aholi ehtiyojlarining qondirilishi va ularning iqtisodiyot ravnaqidagi ahamiyati to‘la bayon qilinadi. Bobur savdo-sotiqning xalqlar o‘rtasidagi bebaho ahamiyatini juda chuqur tushunar edi. Shuning uchun ham u savdo karvonlarini yo‘llarda talash, bosqinchilik qilish, mol-mulkiga ziyon yetkazish kabi salbiy illatlarga ayovsiz munosabatda bo‘lgan. Bu siyosat Amir Temur, Ulug‘bek va boshqa Temuriylar siyosati bilan ma‘lum. O‘sha davrda Bobur savdogarlardan olinadigan savdo yig‘imining ham adolatli va xolisona tashkil qilinishiga katta ahamiyat bergan. Musulmon savdogarlarining savdo aylanmasidan savdo yig‘imi 20 misqol (4,5 gramm) oltindan 1 misqoli shaklida olingan, eng muhimi soliq hissasi daromad hissasiga nisbatan kamayib borgan, ya‘ni daromad ko‘payishi bilan soliq kamaygan va boylik jamg‘aruvchilar uchun o‘ta manfaatli bo‘lgan. Hozirgi davrda ham mana shu siyosatni qo‘llash foydadan holi emas. Chet ellik savdogarlardan olinadigan yig‘im esa ularning qaysi yurtlardan kelganligiga bog‘liq bo‘lgan. Agar ular islom mamlakatlaridan kelgan bo‘lsalar, barcha daromadlarining yigirmadan bir qismi miqdorida soliq olingan. Musulmon bo‘lmagan mamlakatlardan kelgan savdogarlardan olinadigan soliq miqdori shu mamlakatlarda musulmon savdogarlaridan olinadigan soliq miqdoriga tenglashtirilgan. Naqadar adolatli va foydali soliq tizimi. Buni bugungi O‘zbekistonimizdagi soliq sohasi mutaxasislari muhokama qilishlariga tavsiya qilib qolaman. Endi bu asar haqida atroflicha muhokama qilsak. Chunki aksariyat insonlar Bobur deganda ko‘plab g‘azallar yozgan, “Boburnoma”ni yozgan deb ayta oladilar xolos. Shuning uchun uning boshqa muhim asariga to‘xtalmasak bo‘lmaydi.

Turkiyalik olim, professor Tanju Oral Seyhan “Mubayyin”ning turkcha tarjimasini so‘z boshisida asarning yozilish tarixi haqida to‘xtalib “..Ulug‘bekdan so‘ng Abu Said Mirzo (1451-1469) davrida ijtimoiy-siyosiy hayotda inson markaziy o‘rin egallab, suyurg‘olga o‘xshash ehsonlar ortib bordi. Xoja Ubaydulloh Ahror kabi shahar aholisi vakillaridan bo‘lgan shayxlar, ijtimoiy-siyosiy hayotda muhim rol o‘ynay boshladi. Abu Said Mirzoning o‘limidan so‘ng uning o‘g‘illari davrida bu holat yanada kuchaydi. Shayboniyxon davridan siyosiy va madaniy unsurlar vositasida so‘fiy shayxlar hamda ulamolar bilan yaqin aloqa o‘rnatish faoliyati boshlanadi. Shu tariqa

so‘fiylik tariqatining ta’siri ostida mushtarak siyosat yuzaga keladi. Xalq ham buni qo‘llab-quvvatlay boshladi”, deb yozadi.

Adabiyotshunos olim M.Kenjabek “Shoh Bobur “Mubayyin” kitobi orqali buyuk faqih zot ekanini namoyon etadi, o‘z valiahd o‘g‘illari Nosiruddin Humoyun va Kamron Mirzolarga daturilamal sifatida mo‘ljallab, ularning siymosi orqali butun xalq ommasiga besh farz fiqhiy masalalarni ta’lim qiladi”, deb yozadi. T.Seyhanning yozishicha, xorazmshohlar davridan boshlangan diniy-ma’rifiy-ta’limiy asarlar yaratish an’anasi eski chig‘atoy davriga kelib to‘xtab qolgan. XIV-XV asrga kelib bu an’ana goh islom hayotining qanday bo‘lishi lozimligini ko‘rsatuvchi hikmatlar shaklida, goh ilmiy jihatdan diniy masalalarni yorituvchi asarlar sifatida yangidan jonlana boshlagan. Garchi, mumtoz chig‘atoy davrida Alisher Navoiy “Sirojul Muslimin” nomli namozga oid asarini bitgan bo‘lsa-da, bu dinni o‘rgatish maqsadidan ko‘ra ko‘proq o‘zi suhbatlarida ishtirok etgan Xoja Ahrorga bo‘lgan cheksiz hurmati yuzasidan yozilgan asar hisoblanar edi.

Bundan tashqari, bu davrga kelib hokimiyat tepasidagi xonlar xalqqa sunniylik va xanafiy mazhabi borasida keng tushunchalar berib borish masalasiga alohida e’tibor bera boshlagan edi. Masalan, Shayboniyxon “Risolayi-Maorif”, Ubaydulloxon “Tarjimayi Xavoidi Qur’on Fil-Furqon”, “Masoilussalot” kabi asarlar asosida maxsus darslar tashkil etilgan.

Zahiriddin Muhammad Bobur dinni siyosat darajasiga olib chiqmagan. Ammo u fiqh ilmi borasida keng ma’lumotga ega bo‘lib, chuqur tasnif etishga qodir salohiyat egasi bo‘lgan. Bobur mutasavvif bo‘lmagan. Ammo u Allohning bir suyukli bandasi sifatida Qur’oni Karim izmiga to‘la amal qilgan. O‘zining har qadamida buyuk murabbiy Rasululloh (s.a.v)ning yo‘l va tamoyillarini o‘ziga dastirul amal bilgan. Falsafiy-tasavvufiy sohadagi egallagan yuksak ilmi uni “Mubayyin”dek asarni yozishga undagan.

Bobur shunday qilib barcha turkiy xalqlarning zimmasida turgan besh arkon haqida uslubiy qo‘llanma yaratgan. Asarda oxirat kuni, nomai amal, mezon, arosat mavoqi, shafolat, sirot hamda bosh mavzu iymonning sharoiti va natijasi haqida keng tushuncha bergan. “Mubayyin”ni o‘qigan kishi muallifning ko‘p qirrali islomiy ilmlarga oid bergan ma’lumotlariga qoyil qoladi. U Qur’on oyatlari va fiqhiy masalalarga doir hadislarni yaxshi va chuqur tushunadi. Muallif asarni islom dinining asosi bo‘lmish e’tiqod masalalarini yoritish bilan boshlaydi. Shunday qilib “Mubayyin” asari chig‘atoy davri adabiyotida yaratilgan go‘zal va mukammal diniy-falsafiy asar hisoblanadi. Unda Boburning olimligi va e’tiqod dunyosining nechog‘liq yuksak ekanligi ko‘zga tashlanadi. Uning boshqa noyob fazilatlari qatorida komil musulmonligi namoyon bo‘ladi. Asar uchun Qur’oni Karim oyati karimalari va shariati, shuningdek, islomning boshqa ko‘rsatmalari asos bo‘lib xizmat qilganligining o‘zi ham Boburning chin ma’noda din peshvosi ekanidan dalolatdir.

“Mubayyin” asari borasida shu kunga qadar bir qancha muayyan tadqiqotlar olib borilgan. A.S.Beverij, I.V.Stebleva, F.Ko‘prulu, R.Arat, U.Faruq, H.Yoqubov, V.Zohidov, H.Qudratillayev, V.Rahmonov, H.Boltaboyev, M.Kenjabek, Y.Bilol, N.Jeylan kabi boburshunos olimlarning tadqiqotlarida asarning nomlanishi, yozilish sanasi hamda kimga atalganligi haqida turli fikrlar ilgari surilgan. Masalan, rus

sharqshunos olimasi I.V.Stebleva mulohazasiga ko‘ra, asar 1521-1522-yillar oralig‘ida yozilgan. Aslida “Aruz risolasi”da qayd etilganiga ko‘ra hamda Alisher Navoiy muzeyida 103 raqami ostida saqlanayotgan “Mubayyin”ning xotima bo‘limidan o‘rin olgan baytga ko‘ra, mazkur asar 928 (milodiy 1522) yilda yozilgan. Turk olimi F.Ko‘prulu ham “Mubayyin” haqida turli qarashlar bor ekanligini qayd etib o‘tadi. Asarni ba‘zilar Komron Mirzoga bag‘ishlab yozilgan desa, ba‘zilar Humoyunga, boshqalarhar ikki o‘g‘li va xalq uchun yozilganini aytib, Bobur Mirzo kelajakda hukmdor bo‘ladigan o‘g‘illarini diniy jihatdan kamol toptirishni maqsad qilgan, deb bayon etadi. Bunday qarash S.Hasanov, H.Qudratillayev, T.Seyhan, Y.Bilol kabi olimlar tadqiqotlarida keltiriladi. Aytish joiz, bu davrda asarlarning o‘g‘liga bag‘ishlab yozilishi an‘anaga aylangan. Asar yaratuvchilarining hukmdor bo‘lishi bu holatning tabiiy ekanini ko‘rsatmoqda. Biroq bu Bobur mazkur asarini o‘g‘liga bag‘ishlab yozdi degani emasdir. Shunday holatni Shayboniychonda ham ko‘rishimiz mumkin. U ham o‘g‘li Muhammad Bahodirga bag‘ishlab “Risolayi Maorif” asarini yozgan va xalq uchun ham foydali bo‘lishini bayon qilgan.

Yana bir jihat, Bobur o‘zining mazkur asariga “Mubayyin” deb qat‘iy nom bergan bo‘lsa-da, uni “Mubin” shaklida e‘tirof etgan hollar ham bo‘lgan. Asarning asliy nomini aniqlash borasida turkiyalik olimlarning o‘z o‘rni bor. Xususan, F.Ko‘prulu asar nomiga to‘xtalar ekan, “Mubin” aslida kimning asari ekanligi borasida qat‘iy fikrni aytgan. Unga ko‘ra, “Boburnoma”ni 1922-yilda ingliz tiliga tarjima qilgan A.S.Beverij, hind muarrixlaridan Abu Fazl bilan Badouniyning bu nomni “Mubayyin” sifatida o‘qishganini va Springer ushbu asarni “Fihi Boburiy” deb ko‘rsatganini bayon qilib, eski xatosida davom etgan, “Boburnoma”ni forschaga tarjima qilgan Shayx Zayn ushbu manzum fiqh kitobiga sharh yozgan bo‘lib, “Mubin” mana shu sharh kitobining nomidir. Qolaversa, Zahiriddin Muhammad Bobur:

Chun bayon ettim anda shar‘iyyot

Ne ajab gar dedim Mubayyin ot.

deb aniq nom qo‘yib kimga va qaysi yilda yozilganligi borasida yozib qoldirgan.

Bu asari aslida Bobur ishlab chiqqan soliq siyosati uzoq yillar davomida qo‘llanib kelindi va mamlakatning iqtisodiy taraqqiyotiga ijobiy ta‘sir etdi. Bu esa Bobur iqtisodiy g‘oyalarining juda chuqur ilmiy asosga suyanganligi, uzoqni ko‘zlovchi salohiyatga ega ekanligidan dalolat beradi. Bunday ilmiy salohiyat uning vorislari, hamyurtlari bo‘lgan-bizlarda unga nisbatan yanada chuqur hurmat va faxrlanish hissini uyg‘otadi. Ulug‘ bobokalonimiz, vatandoshimiz qoldirgan iqtisodiy g‘oyalar va iqtisodiy tafakkur merosi, u yurgizgan iqtisodiy siyosat tizimi mustaqilligimizni mustahkamlashda, bugungi kurashimizda qudratli ma‘naviy tayanch bo‘lishga xizmat qiladi. Mirzo Bobur iqtisodiy dunyoqarashini o‘rganish, uning iqtisodiyotga oid qarashlarini tadqiq etish hamda imkon darajasida bugungi hayotimizga tadbiiq qilish foydadan holi emas. Shunisi diqqatga sazovorki, Bobur podshohligi davrida mamlakatga vino keltirish ta‘qiqlangan, ya‘ni iqtisodiyotda proteksionizm siyosati qo‘llanilgan. Boburdan keyin uning o‘g‘li Humoyun, keyinchalik nevarasi Akbarshoh Jaloliddin (1542-1605) 1556-1605 yillari Hindistonda muvaffaqiyatli podshohlik qilgan. Akbarshoh tomonidan 1574-yildan boshlab islohotlar o‘tkazdi, dehqonlarga yagona soliq kiritdi, yagona uzunlik va og‘irlik

o'lovlarini joriy qildi. Bu shoh to'g'risida 1601-yil «Akbarнома» kitobi chop etildi, unda mamlakatdagi soliq tartibi o'z aksini topgan. Birbal - tarixiy shaxs. 1994-yilda Toshkentda bosilgan «Shoh Akbar va Dono Birbal» nomli to'plamda ko'rsatilishicha, u XVI asrning ikkinchi yarmi va asrning boshlarida Hindistonda hukmronlik qilgan Akbarshoh bobosi Bobur an'alarini izchil davom ettirib, hindlar bilan musulmonlar o'rtasida birodarlik munosabatlarini o'rnatish yo'lida jonbozlik ko'rsatgan. Akbarshoh boshqargan davlatda Birbal nufuzli hukmdor edi. Akbar bu dono va zukko hind amaldorlariga alohida mehr bilan qarab, uni har tomonlama e'zozlagan. Birbal ham Akbarshohning odilona siyosatini amalga oshirish sohasida sidqillik bilan xizmat qilgan. Akbar va Birbalning o'zaro suhbatlarida izhor etilgan har ikki tarixiy shaxsning iqtisodiy qarashlari alohida diqqatga sazovordir. Unda insonlardagi halollik va insof bilan birga ayrim amaldorlarning vijdotsizliklari iqtisodiy tomondan tahlil qilinadi, feodalizm sharoitida murakkab iqtisodiy muammolarning yechimini topishga uriniladi. «Podshohning besh savoli» hikoyasida Birbalning chuqur iqtisodiy tafakkurga ega ekanligi namoyon bo'ladi. «Ulug'ma'bud Indiradir», - deb so'z boshlaydi u. Chunki u Buddaviylik diniga qat'iy amal qilganligi haqida ma'lumot manbalarda keladi.

IV. MUHOKAMA

Tarix shunday ilmki, uni yaxshi o'zlashtirgan xalqlar yoki shaxslar kelajak ishlarida kam xato qiladilar yoki umuman xato qilmasliklari mumkin. Chunki tarixda qaysidir xalqlar yoki ayrim shaxslarning qilgan xatosini xabari sizga yetib keldi. Demak, siz ular yo'l qo'ygan nomaqbul ishni yana takrorlashni istamasangiz kerak. Bugungi Hindiston hukumati va xalqi buni tushunishi kerak. Bir vaqtlar tarixingizni yuksak cho'qqilarga ko'targanlarni tarix sahnasidan va xalqlar xotirasidan o'chirishga urinishni hech qanday sabablar bilan oqlab bo'lmaydi. Shuning muqobilida avvalgi yutuqlardan oqilona foydalanib kelajak avlodlarga yetkazish samaralidir.

V. XULOSALAR

Umumiy xulosa qilib aytganda Avrangzeb Olamgir alohida o'rganishga loyiq buyuk Boburiylardan hisoblanadi. Chunki uning hukmronligi davrida (1658-1707) Hindiston iqtisodiy, harbiy va siyosiy jihatdan eng yuqori cho'qqiga erishgan. O'sha davrda dunyo ishlab chiqarishini 100 foiz deb olsak uning 25 foizi Boburiylar hissasiga to'g'ri kelgan. Yana 25 foizi Usmoniylar hissasi va qolgan 50 foizini butun dunyo davlatlari hissasiga mos bo'lgan. Hatto bugungi iqtisodiy qudratliman deb hisoblayotgan Hindiston ham hali bu darajaga chiqishiga ko'p yillar kerak bo'lishini tushunib turibmiz.

Shu bilan birgalikda A.Olamgir bugungi kunda ham Hanafiya fiqhida mo'tabar va qiymati beqiyos bo'lgan «Fatavoyi Olamgiriya» deb nomlangan katta fiqhiy kitob ham tuzdirgan. Hozirda ham bu kitob asosida Hanafiy maktabi a'zolari ko'plab fatvolar bermoqdalar, xususan yurtimiz Diniy Idorasida ham ko'plab javoblarda manba sifatida tayanilmoqda. Bundan tashqari kam o'rganilgan A.Olamgirning qizi Zebuniso Begim ham bor bo'lib, bu olima qiz Islom tarixida kam uchraydigan Qur'oni Karimning tafsir qiluvchi ayollardan biridir. Zebuniso Begimga tegishli tafsir bugungi hind musulmon ulamolari tomonidan munosib baholab kelinmoqda. Va yana Shoh Jahon ham

hammaga mashhur bo‘lib betakror hamda zamonaviy dunyoimizning mo‘jizalaridan biri Toj Mahal haqida har qancha maqtoqlar bitsak shuncha kamdir. Shuning uchun ko‘pchilikka noma’lum bo‘lgan o‘ziga xos qismi haqida aytib o‘tsam. Ma’lumki, Toj Mahal bir-biridan ajoyib naqshlar bilan bezatilgan va u naqshlar orasida hikmatli so‘zlar, hadislar hamda Qur’oni Karim oyatlari go‘zal shaklda o‘z ifodasini topgan. Bino balandligini hisobga olib, ziyoratga kelganlar binoning yuqori qismidagi yozuvlarni bemalol o‘qishlari uchun yozuvlar hajmi yuqoriga qarab yiriklashib boraveradi. O‘quvchi esa hech qiynalmasdan eng yuqori shiftdagi yozuvlarni ham hech bir qiyinchiliksiz o‘qiy olgan. Bobur bobomizning va uning avlodlarining iqtisodiy, siyosiy, ilm-fanga oid qarashlaridan to‘g‘ri xulosa chiqarishimiz va chuqur tahlil qilishimiz kerak va bu kata tajribadan yurtimiz kelajagi uchun foydalanish bizning burchimizdir. Qolaversa, keyindi taraqqiyotimizda zamonaviy Hindiston va O‘zbekistonning ko‘p sohalarda mushtarak maqsadlari bor.

VI. ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ashurbek.S. Financial System and Financial Policy / Paxmohob, X. Z. Journal NX, 2023. – 658-661 b.
2. Mustafayevich, S. A. Yoshlarning iqtisodiy tafakkurini rivojlantirishda sharq mutafakkirlari iqtisodiy qarashlarining o‘rni/ Научный Фокус:. 2023. –1142-1145 b.
3. Musurmanov, A. N. Clustered disciplinary factors of school lessons in modernized education conditions as a social pedagogical problem/ Satbarov, A. A., Suyarov, A. M., Hakimova, I. X. Boletin de Literatura Oral-The Literary Journal, 2023. – 26-27 b.
4. Toshmatov Sh.X Iqtisodiy ta’limotlar tarixi/ X.S.Asatullaev, Z.B.Allaberganov Darslik. T., 2019 y. – 352 b.
5. Razzoqov A. Iqtisodiy ta’limotlar tarixi/ Toshmatov Sh., O‘rmonov N. Darslik. -Toshkent.: «Iqtisod - moliya» - 2007 y. 320 b.
6. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. /T.: “Yangi asr avlodi”, 2018. - 704 b.